

policy in the area of the ownership: 1) state regulation of the economy; 2) responsibility of the state to the individual and society; 3) state protection of the economic rights; 4) social orientation of the economy.

Conclusions: *Thus, the necessity to improve the constitutional regulation of the economic system of Ukraine, development of the effective procedures to prevent and protect against violations of economic rights of citizens, improvement of the mechanism of realizing the economic rights, determine the need to characterize the state policy in the area of the ownership in Ukraine.*

Key words: state policy, constitutional principles of economic system, principles, the ownership.

Надійшла до редколегії 20.04.2015 р.

Катерина Олександрівна Павшук,
канд. юрид. наук,
асистент кафедри конституційного
права України
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків

УДК 342. 571

ПРАВО НА ОПІР У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті проаналізовано право громадян на опір як елементу забезпечення стабільності конституційного ладу України в контексті реалізації принципів учасницької демократії. Ці права розглядаються не лише через призму аналізу мирних форм реалізації права на громадянську непокору, а й непрямих форм опору – всенародного референдуму, громадських слухань, «народного вето» і народної законодавчої ініціативи.

Ключові слова: право на опір, стабільність конституційного ладу, учасницька демократія, демократичний процес, всенародний референдум.

Безсумнівним є той факт, що рішення органів влади повинні бути узгоджені з народом та відповідати його волі, відтворюючи ідеальну схему учасницької демократії. Така схема має бути фундаментальною основою конституційного ладу та прочитуватися в тексті Конституції. Ідеальна модель демократії «обіцяє» не тільки прямий зв'язок між громадянином і державою, а й рівний розподіл влади і створення політичної спільноти без політичних еліт, прийняття

колективного рішення всіма громадянами держави, проникнення громадського контролю у всі сфери здійснення політики. На жаль, мусимо констатувати, що більшість з цих пунктів дуже крихкі, інколи дають тріщину, ліквідувати яку дуже часто не можуть навіть держави, обізнані в демократичному врядуванні. Основною науковою метою цієї статті є спроба з'ясувати сутність права на опір та повстання як одного з елементів забезпечення конституційного ладу, причини його реалізації, форми та прояви у демократичній державі.

Яскравими прикладами демократичних процесів в Україні можна вважати події Помаранчевої революції 2004 р. та Революції гідності 2013-2014 рр. Досвід показує, що традиційні інститути та процедури не завжди мають змогу розв'язати проблеми, а рішення, які вони приймають, відчутно впливають на життя людей. Питання, на жаль, полягає в тому, що «спротив» владі чи її рішенням, які відбуваються час від часу, стають результатом відсутності взаємного поетапного обміну, дискурсу та як результат – консенсусу між владою та громадянами. Недарма науковці вважають, що точніше відображає демократичну сутність держави і справляє найбільш вагомий вплив громадян на політичну систему саме дискурсивна модель політичної участі, яка, «незважаючи на певні протиріччя, здатна забезпечити системну рівновагу в структурі політичної системи» [12, с. 6].

Слід погодитись з думкою, що право на опір в непрямій формі закріплено у ст. 5 Конституції України, виступаючи елементом забезпечення конституційного ладу України [7, с. 26]. Це означає, що громадяни України мають право на громадянську непокору у вигляді опору чи повстання як її різновидів. Державні діячі, які прагнуть до політичної демократії, часто акцентують свою увагу на створенні демократичних інститутів, закріпленні правильних формулювань у конституціях. Вони також можуть формувати політичні партії, щоб стимулювати участь мас. Але для розвитку стабільного та ефективного демократичного устрою необхідна політична культура – сукупність орієнтацій людей стосовно політичного процесу [1, с. 125].

За демократичного ладу громадянське суспільство не повинне залишитися осторонь. Функції держави та її органів мають підпорядковуватись інтересам громадянського суспільства, а стратегія конституційного регулювання визначатися системними властивостями не державного, а народного суверенітету. І головним призначенням конституції є, в першу чергу, захист громадянського суспільства, в тому числі і від парламентського свавілля [8, с. 130]. Суспільство має природне право на захист від узурпації влади. Найдієвішим механізмом такого захисту є право відкликання влади народом. Коли ж немає реальних механізмів відкликання або зміни влади, народ має законне право на повстання і розв'язання проблеми збройним шляхом [11]. Важливою цінністю плюралістичного суспільства є відсутність примусу там, де його не повинно бути. Голосувати за вказаного кандидата, збиратися на мітинги та демонстрації за вказівкою, вчиняти криваву розправу над тими, хто протистоїть насиллю – це зброя тих режимів, які бояться бути скинутими. У демократичному суспільстві вирішення кожного з цих завдань покладається на саме суспільство.

Цікавою видається позиція Норберто Боббіо щодо ідеалу поступового оновлення суспільства за допомогою демократичних засобів вільного обговорення ідей та завдяки цьому обговоренню – «зміні поглядів і способів життя» [3, с. 119]. Чомусь існує певний стереотип, що оновлення суспільства має завжди проходити революційним, болісним і, особливо, штучним шляхом. Демократія пропонує вирішення конфліктів із застосуванням природних внутрішніх ресурсів, винайденням компромісу, на який ніколи не були згодні ні правителі, ні революціонери минулих століть. Приймаючи нові рішення, можливо по-своєму революційні, суспільство непомітно для себе вступає у нову фазу розвитку.

У разі вчинення порушень органами держави чи незгоди з їхніми діями Основний Закон прямо вказує на мирні форми реалізації права на громадянську непокору: право громадян збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, походи та демонстрації та право громадян на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів. Це політичні права, які в демократичній державі повинні захищатися та гарантуватися ще й тому, що вони виступають елементом забезпечення конституційного ладу. Довести це можна на прикладі, коли державні органи фактично узурпують право визначати і змінювати конституційний лад у державі, яке належить виключно народу, шляхом певного звуження, ігнорування та порушення конституційних прав і свобод людини. Єдиним способом захисту та відновлення своїх прав, забезпечення існуючого конституційного ладу у такій ситуації є реалізація мирних форм громадянської непокори у вигляді опору та повстання проти таких незаконних дій. «Грубі помилки з боку влади, – писав Дж. Локк, – численні неправильні і незручні закони і всі прояви людської слабкості народ перенесе без бунту і нарікання. Але якщо в результаті тривалих зловживань, правопорушень і хитрощів стає ясно, що тут є певний умисел, то не доводиться дивуватися, що народ повстає і намагається передати владу в руки тих, хто може забезпечити йому досягнення цілей, заради яких спочатку створювалася держава» [5]. Низка конституцій демократичних держав світу забезпечують своїми приписами право народу на спротив будь-кому, хто намагатиметься ліквідувати існуючий конституційний лад, якщо інші засоби не можуть бути використані. Декларація незалежності США проголосила не тільки право, але й обов'язок народу скинути деспотичний уряд для створення нових гарантій безпеки у майбутньому.

Разом із тим, активне повстання є агресивним заходом. Тому правильним є розмежовувати революції і повстання. У революційних процесах важко передбачити остаточний результат, що, як правило, закінчується загальнодержавним хаосом та анархією. Так, з погляду Ж.-Ф. Ревеля, повстання не стільки утверджують нові політичні цінності, стільки спрямовані на відновлення старих, тимчасово втрачених («оксамитова революція» 1989 р. у ЧРСР) [9]. Найголовнішим у цьому є питання тонкої межі між правом народу на опір з метою забезпечення демократичного конституційного ладу та протиправними заворушеннями, що носять явно антидемократичний характер.

Одним із найбільш демократичних способів народного опору, який носить «завуальований» та опосередкований характер і не завжди асоціюється зі спротивом, є всенародний референдум на протигагу рішенням парламенту. В Україні інститут референдуму було вперше закріплено у Конституції України 1996 р. Наразі детальна регламентація його проведення закріплена у положеннях Закону України «Про всеукраїнський референдум» 2012 р. Цей спеціальний закон наповнює реальним змістом гарантії проти можливої узурпації народного суверенітету державою. Очевидно, що як «державний узурпатор» може виступати не лише законодавча, але й виконавча та судова гілки влади, не кажучи вже про Президента України. Саме тому конституційний референдум може стати єдиним легітимним й водночас легальним засобом протидії заколотові держави проти невідчужуваних прав, свобод та інтересів громадян республіки [10], особливо враховуючи відсутність прямої конституційної вказівки на право Українського народу на спротив.

Як і за кордоном, результати проведення окремих видів референдуму в Україні як форми безпосередньої демократії вступають у певну суперечність із результатами діяльності парламенту як органу законодавчої влади [6, с. 204–212]. Наприклад, можливість проведення законодавчого референдуму об'єктивно ставить під сумнів іманентність законотворчої функції парламенту, особливо якщо такий референдум проводиться за рішенням глави держави – президента, ухваленим на його власний розсуд (в Україні таке повноваження за Президентом не закріплено). Суттєвим є й те, що законодавчий референдум, який проводиться за рішенням парламенту, виглядає як «відмова» законодавчого органу від здійснення відповідних повноважень. Реалізація законотворчої функції безпосередньо народом унаслідок такої «відмови» може трактуватися як причина перевірки адекватності депутатського корпусу вимогам, які випливають зі змісту принципу народного суверенітету [14, с. 10]. Цим і пояснюється положення ст. 105 Конституції Естонської Республіки, в якій встановлено, що в разі коли законопроект, винесений за рішенням парламенту (Рійгікогу) на референдум, не буде підтриманий більшістю голосів «за», Президент Республіки призначає позачергові парламентські вибори [4].

Альтернативними формами спротиву виступає ціла низка колективних політичних прав (громадські слухання, ініціативи, «народне вето» та народна законодавча ініціатива), реалізація яких сприятиме налагодженню зв'язків між владою і громадськістю, а відтак і зменшить ймовірність загострення конфлікту. Залучення широкої громадськості до процесу підготовки та прийняття політичних рішень залишається актуальною проблемою. Майбутнє демократії, як стверджують сучасні науковці, слід вбачати в сильній демократії учасницького типу. Дійсно, учасницька демократія як різновид демократії у сучасній її інтерпретації має право на спільне існування з представницькими та безпосередніми її формами. Головна її перевага у можливості не ліквідувати або приборкувати конфлікти, а трансформувати їх [2, с. 259]. І такі трансформації відбуваються в результаті участі у громадському житті, спільних міркуваннях

та діях, які спрямовані не стільки на подолання конфлікту, скільки на зміну та спрямування інтересів. О. О. Чуб вважає, що спільноти, яка робить можливою демократичну політику, можна досягти лише в асоціативних зв'язках, які повинні захищатися і постійно укріплюватися державою. Об'єднання громадян беруть активну участь у політичному житті суспільства в таких формах, як залучення до проведення виборів, референдумів, всенародних обговорень, направлення колективних письмових звернень до органів державної влади, здійснення громадського контролю [13, с. 178].

Таким чином, підсумовуючи, зазначимо наступне. Слід виокремлювати прямі і непрямі форми реалізації права на опір. Безпосередньо це право здійснюється через реалізацію передбачених Конституцією України прав громадян збиратися мирно, без зброї й проводити збори, мітинги, походи та демонстрації та права на страйк для захисту своїх економічних та соціальних інтересів. Непрямими ж формами виступають всенародні референдуми за народною ініціативою, громадські слухання, ініціативи, «народне вето», народна законодавча ініціатива, громадський контроль, реалізація яких сприятиме налагодженню зв'язків між владою і громадськістю. Так само, як інститути представництва не будуть демократичними без виборів як інституту прямої форми демократії, так і без повсякденної участі народу в процесах прийняття державних рішень представницькі органи втратять зв'язок з народом, а відтак і його довіру. До того ж, сучасні демократичні процеси свідчать, що відбувається поступове зміщення політичної сфери з інституціонального формату у формат взаємодії, обміну та дискусії. Якщо декілька століть тому народ боровся за можливість обрати своїх представників до законодавчого органу, вважаючи його осередком влади народу в державі, то сьогодні, з огляду на значущість зборів, громадських слухань, ініціатив, «народних вето», народної законодавчої ініціативи, громадського контролю він знаходить інші засоби впливу на владу в державі. Головна конституційна ідея безпосередньої участі громадян в управлінні справами – обмін думками та потребами між народом і владою, який не зводиться до конфронтації. Основним інститутом безпосередньої демократії, що має особливу актуальність і значущість, є всенародний референдум, сила прийнятих на якому рішень не може піддаватись сумніву. Попри зазначене, в Україні не вирішеними залишаються питання прийняття нової Конституції України, народної законодавчої ініціативи, «народного вето» та процедури проведення місцевих референдумів, що потребує обов'язкового конституційного та законодавчого врегулювання. Враховуючи конституційно-правовий статус Президента України, пропозиція на конституційному рівні закріпити його повноваження з ініціювання всеукраїнського референдуму – шлях до виважених і узгоджених з народом рішень глави держави. Загальні збори, місцеві ініціативи та громадські слухання як механізми учасницької демократії на місцях потребують оптимізації, спрощення процедур їх ініціювання та визнання їх рішень обов'язковими для органів влади. Саме за допомогою перелічених інститутів формується політична єдність, формою якої буде участь у виборах

і референдумах, тобто в момент реалізації прямої демократії, а змістовне ж її наповнення – залучення кожного громадянина в процес управління державними справами за допомогою щоденної участі в них. Тільки побудова такої складної, але в той же час реалістичної схеми взаємодії народу з владою дозволить запобігти можливості перевищення владних повноважень, порушення прав і свобод людини і громадянина, наслідком чого може стати безпосередня реалізація природного права народу на опір пригнобленню.

Список літератури:

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии [Електронний ресурс] / Г. Алмонд, С. Верба ; пер. с англ. Л. Л. Галкиной // Полис «Политические исследования». – 1992. – № 4. – Сетевой портал журнала «Полис». – Режим доступу : http://www.polisportal.ru/index.php?page_id=51&id=28.
2. Барбер Б. Сильная демократія: політика учасницького типу / Б. Барбер // Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 254–262.
3. Боббіо Н. Майбутнє демократії / Н. Боббіо // Демократія: Антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 105–119.
4. Конституция Эстонской Республики от 28 июня 1992 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.ee/ru/republic-of-estonia/constitution-of-the-republic-of-estonia/index.html>.
5. Локк Дж. Два трактата о правлении [Електронний ресурс] / Электронная библиотека «Гражданское общество». – Режим доступа : <http://www.civisbook.ru/>.
6. Павшук К. О. До проблеми проведення конституційного і законодавчого референдумів в Україні / К. О. Павшук // Проблеми законності : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. ун-т «ЮАУ імені Я. Мудрого», 2013. – Вип. 124. – С. 204–212.
7. Погребняк С. П. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека) / С. П. Погребняк, Е. А. Уварова // Право і громадянське суспільство. – 2013. – № 2. – С. 4–61.
8. Речицкий В. В. Политический предмет конституции / В. В. Речицкий. – К. : Дух і літера, 2012. – 728 с.
9. Речицкий В. В. Эссе о политике [Електронний ресурс] / В. В. Речицкий ; Харьк. правозащитная группа. – Х. : Фолио, 1998. – 112 с. – (Права людини. – № 5(37)) / Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. – Режим доступу : <http://library.khpg.org/index.php?id=1080686571>.
10. Речицкий В. Декілька міркувань щодо нового закону про референдум [Електронний ресурс] / В. Речицкий // Права людини в Україні / Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1355259554>. – Назва з екрану.
11. Романчук О. Природне право [Електронний ресурс] / О. Романчук // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2007/08/17/3271782/>. – Назва з екрану.
12. Ротар Н. Ю. Участь громадян України у циклічних політичних процесах трансформаційного періоду : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Н. Ю. Ротар ; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007. – 39 с.
13. Чуб О. О. Загальна характеристика форм безпосередньої та представницької демократії в аспекті функціонування державної влади в Україні / О. О. Чуб // Демократичні засади організації і функціонування вищих органів державної влади України : моногр. / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв [та ін.] ; за заг. ред. Ю. Г. Барабаша. – Х. : Право, 2013. – Гл. 1, розд. II. – С. 157–192.
14. Шаповал В. Референдум як форма безпосередньої демократії / В. Шаповал // Вибори та демократія. – 2005. – № 3. – С. 4–18.

Павшук Е. А. Право на сопротивление в контексте современных демократических процессов.

В статье проанализировано право граждан на сопротивление как элемента обеспечения стабильности конституционного строя Украины в контексте реализации принципов участнической демократии. Эти права рассматриваются не только через призму анализа мирных форм реализации права на гражданское неповиновение, а и непрямых форм сопротивления – всенародного референдума, общественных слушаний, «народного вето» и народной законодательной инициативы.

Ключевые слова: право на сопротивление, стабильность конституционного строя, участническая демократия, демократический процесс, всенародный референдум.

Pavshuk K. O. Right to resistance in the context of democratic processes.

Problem setting. Right to resistance and especially right to rebellion should be considered as an element of constitutional order's ensuring. It means the right of some Ukrainian citizen to realize civil disobedience as a resistance and a rebellion as to one kind of it.

Rebellion against the power is the result of absence of stage-by-stage mutual discussion and consensus between power and people. It means that the absence of past democratic practices could be the reason of power usurpation and human rights violations.

Recent research and publications analysis. Right of people to resistance and rebellion was considered by numerous scientists in the spheres of constitutional right, of political science and legal theory of past and modern times. Among them it could be named J. Lock, V.V. Rechitskij, S.Pogrebnyak etc.

Paper objective. The main aim of the article is to find out the essence of the right to resistance and rebellion as an element of constitutional order's ensuring, to review reasons of it, its forms and their realizations in a modern democratic state.

Paper main body. In the article it is considered the direct and indirect form of the right's realization. Directly the right to resistance takes is executed in the case of violations by bodies of a state power or in the case of citizen's disagreement with their activity by means of unarmed meetings, campaigns and demonstrations, strikes for protection of their economic and social interests. One of the most democratic methods of resistance that has indirect character is a nationwide referendum against the solutions of a parliament. The alternative forms of resistance are civil hearings and people's legislative initiatives, "people's veto", which can decrease the probability of a conflict aggravation.

Conclusions. Only participation of each citizen in the process of state rule should to prevent human and civil rights violations, abuses of state authority that can have as a consequence the direct realization of a natural right of people to resistance to oppression.

Key words: right to resistance, stability of constitutional order, democracy of participation, democratic process, nationwide referendum.

Надійшла до редколегії 22.04.2015 р.